

Недељко Радосављевић

Историјски институт

Београд

ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА ЛОКАЛНЕ ИСТОРИЈЕ (ПРИМЕР ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ)¹

АПСТРАКТ: *Рај је покушај да се укаже на основне проблеме у истраживању локалне историје, а посебно историје села. При том је, за истраживачки узорак, узето подручје западне Србије, једно од најбоље истражених у српској локалној историографији. Указано је на историјално истраживања тог периода од почетка XIX века до савременог тренутка. Објашњени су методолошки недоследности до сада објављених радова и изнети основни разлози због којих локална историја, као подручје истраживања, није привлачила већу пажњу историчара. Указано је, такође, на потребу да се, својом подршком пројектима истраживања локалне историје и историје села, у то укључе надлежна министарства и националне научне институције.*

Кључне речи: *Историографија, историјска методологија, локална историја, историја села, западна Србија, Ужице, Ваљево, Шабац, Чачак.*

Локална историја важан је и незаобилазан сегмент националне историје. Стога без њеног темељног и свестраног изучавања нема ни добре основе за истраживање националне историје у целини. А историја села је, с обзиром на велике географске, привредне и друштвене разлике између појединих области у Србији, једна од најзначајнијих тема српске локалне историографије.²

Истраживање мањих територијалних или административних целина, све до микро-узорака као што су поједине установе, предузећа, школе или цркве,

1 Делимично измењен рад, уз сагласност аутора, преузет је из Зборника радова са Научног скупа *Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека*, одржаног у Бањалуци, 7. и 8. децембра 2001, Бањалука, 2002, стр. 313-328

2 О значају истраживања локалне историје и њеном месту у историографији опште видети: Миљана Gross, *Историјска зnanost, razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb 1980, 290; Миомир Дашић, *Uvod u istoriju, sa osnovama pomoćnih istorijskih nauka*, Titograd 1988, 47; Сима М. Ћирковић, *Uvod u istorijske studije* (неауторизована скрипта), 22

у неким историографијама је врло присутно, пре свега захваљујући следбеницима француске школе анализата, утемељене четрдесетих година XX века од Марка Блока, Лисјена Февра и Фернана Бродела.³

Од утемељења српске критичке историографије у другој половини XIX века, до најновијег времена, теме из локалне историје, а посебно из историје села, нису биле значајније заступљене. Намера овог рада је да се, на узорку нешто боље истраженог подручја западне Србије, укаже на до сада постигнуте резултате и методолошке недостатке досадашњих истраживања, али и на то шта би требало предузети да се тренутно стање поправи.

У административном погледу, западна Србија⁴ у време османске власти, али и касније, током постојања Кнежевине и Краљевине Србије, никада није била област која је административно сачињавала једну целину.⁵ У време турске владавине тај простор је обухватао више нахија (Шабачку, Ваљевску, Соколску, Ужичку, и делове Пожешке и Рудничке). Касније су, као и на целокупном државном простору, основана окружја, односно окрузи, и та подела у великој мери је опстала до савременог периода.⁶

Упркос томе што се ради о релативно великом подручју, које је увек било административно подељено, оно се може посматрати као једна целина из више разлога:

– Важне саобраћајне комуникације повезивале су регионалне центре како у време османске власти, тако и касније. Ту, пре свега, треба истаћи путеве Ужице – Ваљево – Шабац, Ужице – Ваљево – Палеж – Београд, и Ужице – Пожега – Рудник.

3 Француска школа анализата афирмисала је нов приступ истраживању прошлости, нарочито истраживању тема из друштвене историје, до тада неоправдано занемарених. Аналисти су, такође, инсистирали и на већем коришћењу резултата других друштвених наука. О школи анализата и њеном значају за истраживање друштвене историје опширније: Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1976, 318-346; Sima M. Ćirković, *Istorija i društvene nauke*, Treći program Radio Beograda, proleće 1971, Beograd 1971, 305-319; Andrej Mitrović, *Raspravljanja sa Klio*, Sarajevo 1991; Фернан Бродел, *Сјиси о историји*, Београд 1992.

Немачка историографија је, међу првима, кренула путем школе анализата. О томе опширније Јирген Кока, *О историјској науци*, Београд 1994.

У српској историографији истраживање тема из друштвене историје посебно је заступљено у последње две деценије. Нов методолошки приступ истраживању прошлости нарочито негује Удружење за друштвену историју, формирано на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, које је 1995. покренуло и часопис *Годишњак за друштвену историју*

4 Под појмом западна Србија подразумева се простор омеђен рекама Дрином на западу, Савом на северу, Колубаром и Љигом на истоку. Тај простор, такође, обухвата и део области планине Рудник, околину Чачка, Гучу, Ариље, односно горњи слив Западне Мораве. На југу, западна Србија ограничена је обронцима Златибора и Таре. Прим. Н. Р.

5 Изузетак, донекле, чини административна структура православне цркве. У времену од Београдског мира 1739, до стварања аутономне српске цркве 1831, цео тај простор налазио се у једној, Ужичко-ваљевској митрополији. Недељко Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, 119-131; Исти, *Шабачка епископија по попису из 1836*, Гласник Историјског архива Ваљева 34, Ваљево 2000, 53-56

6 Простор око Лознице, односно област Рађевине и Јадра, донекле је специфична, јер је у време турске власти припадала Зворничком, а не Смедеревском санџаку, односно Београдском пашалуку. У састав Кнежевине Србије, Јадар и Рађевина ушли су тек 1833. Прим. Н.Р.

– У привредном погледу, производна структура била је врло слична, што је последица сличних географских, пре свега рељефних и климатских одлика. Са изузетком Мачве, Посавине и дела Тамнаве, ради се, углавном, о брдском и брдско-планинском подручју, где је екстензивна аграрна производња све до средине XX века била основ егзистенције већине становништва.

– У етничком смислу, са изузетком муслиманске популације, која је, у време турске владавине, насељавала углавном вароши и нека села у долини Дрине, реч је о простору готово искључиво насељеном Србима. Од краја XVII века, тај простор насељава чак и иста српска миграциона струја из динарских области, пре свега источне Херцеговине, Старог Влаха, источне Босне и црногорских Брда.

Истраживање прошлости западне Србије карактеришу исти проблеми и одлике који су присутни у српској локалној историографији уопште. Разлози због којих је српска локална историја недовољно истражена су вишеструки.

Од утемељења српске критичке историографије у другој половини XIX века, за шта посебне заслуге имају Константин Јиречек, Иларион Руварац и Стојан Новаковић, пажња је усмеравана преваходно на војну и дипломатску историју из времена борби за национално ослобођење и уједињење, као и историју српских средњовековних држава.

Историја православне цркве и њеног деловања такође је сагледавана у контексту општих кретања. Пажња је усмеравана на учешће патријараха и других високих црквених достојанственика у антитурским активностима и ослободилачким покретима, док је знатно мање обрађена црквена структура, тако да границе појединих епархија, духовни живот верника и школовање свештенства, нису ни изблиза добро познате.

У синтезама чији је циљ био свеобухватно сагледавање историје српског народа⁷, додиривана је и историја западне Србије. То се, посебно, односи на историју ратова и миграција, који су били саставни део збивања на знатно ширем простору Балкана, односно југоисточне Европе. Важно место у тим збивањима имали су утврђени градови, попут Шапца, Ужица и Рудника.

Ужице је у време османске власти био други по значају шехер на простору Смедеревског санџака (Београдског пашалука). Око њега су се водиле важне војне операције у току Великог бечког рата 1683-1699, као и аустро-турског рата 1737-1739. Време последњег аустро-турског рата 1788-1791. такође је обележено борбама на овом простору, о чему је настало и неколико посебних монографија.⁸ Та дела су тематски, ипак, уско ограничена на ратна збивања.

Знатно пре настанка поменутих синтеза, простор западне Србије привлачио је пажњу путника, који су њиме пролазили из различитих побуда. Међу

7 Владимир Ћоровић, *Историја Југославије*, Београд 1933; Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, Београд 1908; Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Београд 1989; *Историја народа Југославије I-II* (група аутора), Београд 1960; *Историја српског народа* (група аутора), Београд 1994; Душан Пантелић, *Војно-географски описи Србије пре Кочину крајину 1783. и 1784. године*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936.

8 Драгољуб М. Павловић, *Прилог историји Кочине крајине и Михаљевићевог фрајкора*, Глас СКА LXVIII, Београд 1904, 110-158; Душан Пантелић, *Покрећ у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић*, Глас СКА CXXXVIII, Београд 1930, 147-206

њима је било путописаца који су, попут Евлије Челебије, путовали вођени својом авантуристичком природом, затим аустријских обавештајних официра, који су прикупљали податке од важности за могући продор своје војске преко Саве и Дунава пред последњи аустро-турски рат, али и Срба из аустријских земаља. Ти путописци су, у време када кнез Милош Обреновић постепено утире пут ка стварању Кнежевине Србије, долазили да се ближе упознају са својом земљом матицом. Њихови врло исцрпни рукописи постали су важни наративни извори. Ти рукописи су, сем тога, били и својеврстан покушај писања историје. При том, свакако, није било никакве критичности.

Аустријски обавештајни официри, Перетић и Митесер, оставили су, колико је то у датим околностима било могуће, прецизне податке о пределима којим су прошли, без икакве жеље да се дубље залази у њихову прошлост.⁹ Угарски Србин Јоаким Вујић, међутим, не само што је описао пут којим се кретао већ је забележио низ записа и натписа по црквама и манастирима, и дао основне податке о њиховом настанку, до којих је на лицу места могао доћи.¹⁰ Насупрот Вујићу, пруског официра Ота Дубислава Пирха, више је интересовала српска управа и војно устројство у постепеном формирању.¹¹ Списи ових путника, међутим, пуни су непоузданих и непроверених података, попут записа чије је постојање спорно, што је посебно изражено баш у рукопису Јоакима Вујића.

Мемоарски рукописи, поред вредности које имају као секундарни историјски извори, такође се могу посматрати и као покушај писања историје.¹² Два рукописа, у којима су, на основу личног искуства, аутори дали виђење прилика у западној Србији прве половине XIX века, су *Мемоари* проте Матије Ненадовића и *Животопис* Максима Евгеновића.¹³ Матија Ненадовић, син угледног обор-кнеза Алексе, погубљеног у сечи кнезова почетком 1804, описао је догађаје у предустаничком и устаничком периоду и своје учешће у њима, као и делатност после устанака. С обзиром да је у њима имао важну улогу, његови *Мемоари* су драгоцен историјски извор. Максим Евгеновић, пак, потиче из богате ужичке занатлијске породице, која се у време Првог српског устанка раселила, а он сам је постао угледан грађанин Пеште. Његов опис српског дела ужичке трговачке чаршије пред избијање устанка је изузетно занимљив, поготово ако се има у виду да сличних покушаја аутобиографског писања на том простору нема у наведеном периоду.

Педесетих и шездесетих година XIX века доста се радило на објављивању историјских извора, међу којима је највише било записа и натписа, али и прворазредних аката и повеља, потеклих са простора западне Србије. Ти извори су, углавном, били црквене провенијенције, а и сачувани су при црквама, ма-

9 Душан Пантелић, *Војно географски описи Србије прег Кочину крајину, 1783. и 1784. године*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936

10 Јоаким Вујић, *Пушешествије по Србији I-II*, Београд 1902

11 Ото Дубислав пл. Пирх, *Пушовање по Србији у години 1829*, Београд 1983

12 Андреј Митровић, наведено дело, 118-119

13 Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, приредила Теодора Петровић, Београд-Нови Сад 1969; Максим Евгеновић, *Животопис Максима Евгеновића*, Будимпешта 1870

настирима, или у власништву старих свештеничких породица. Они су, у почетку, објављивани у *Гласнику Друштва српске словесности*, од 1864 Гласнику *Српског научног друштва*. Крајем XIX и почетком XX века та делатност већ је била развијенија, а резултати сакупљача и приређивача уобличени су у посебне, критички приређене и објављене корпусе извора, било у различитим периодичним издањима, било као посебне збирке.¹⁴

Озбиљан приступ истраживању западне Србије нису, међутим, поставили историчари, већ географи Владимир Карић и Јован Цвијић. У свом делу *Србија, опис земље, народа и државе*, Карић је дао низ података из историје, археологије, етнологије, антропологије и фолклористике.¹⁵ У свом најзначајнијем делу *Балканско полуострво и јужнословенске земље*¹⁶. Цвијић је, поред физичко-географских карактеристика Балкана, пажњу посветио и утицају средине на друштвене и историјске процесе, затим миграционим кретањима, привредном и друштвеном животу. То је, по њему, утицало на уобличавање одређених просторних ликова вароши и села, као и психолошких типова становништва. Цвијићева расправа *Метанастијазичка кретања, њихови узроци и последице*, постала је методолошки модел за истраживање миграција и њиховог утицаја на формирање савремене етничке слике неког подручја.¹⁷

Карић и Цвијић су, међутим, имали за циљ истраживање знатно ширег простора него што су поједине мање административне или географске целине, па су подаци од значаја за истраживање локалне историје у њиховим радовима ипак оскудни.

Слично се може рећи и за радове Стојана Новаковића и Милана Ђ. Милићевића о српском селу и сељаштву. У свом делу *Село*, Стојан Новаковић је живот становника села ставио у први план, али се највише бавио временом српске средњовековне државности, док је периоду османске владавине и животу у модерној српској држави посветио мање пажње.¹⁸ Милан Ђ. Милићевић је, за разлику од Стојана Новаковића, у *Живој Срба сељака* више пажње посветио њему савременом тренутку.¹⁹ У методолошком погледу, међутим, његови радови ипак знатно заостају за делом Стојана Новаковића.

Када је реч о историјској географији западне Србије, први је нешто више података изнео Стојан Обрадовић, члан Окружног суда у Ужицу. У свом *Опи-*

14 Поред *Гласника ДСС/Гласника СВД*, извори од значаја за локалну историју су објављивани и у *Radu JAZU, Starinama JAZU, Годишњици Николе Чујића, Веснику српске цркве, Босанскохерцеговачком истичнику*. Посебан значај, међутим, имају *Споменик Српске краљевске академије* и *Зборник за књижевност, језик, историју и фолклор*, где су објављене капиталне збирке извора које је прикупио Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и нађисци I-VI, Стари српски родослови и летописи* и *Старе српске повеље и писма I-II*

15 Владимир Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887

16 Ово Цвијићево дело настало је на основу француског издања *Le peninsule Balcanique, Geographie humaine*, Paris 1918, које је темељ имало у његовим предавањима на Сорбони. Српско издање изашло је у Београду четири године касније. Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1922

17 Јован Цвијић, *Метанастијазичка кретања, њихови узроци и последице*, Насеља и порекло становништва 12, Београд 1922

18 Стојан Новаковић, *Село*, Београд 1890

19 Милан Ђ. Милићевић, *Живој Срба сељака*, Београд 1894

санију околности ужичког Обрадовић је, поред географског одређења простора и основних података о климатским обележјима, навео бројне чињенице о начину живота локалног становништва, које су пре свега, драгоцене за истраживање привредне историје.²⁰

Истраживању овог простора су, пре Првог светског рата и у међуратном периоду, најозбиљније приступили антропогеографи. Међу њима се посебно издваја Љубомир Павловић, аутор више студија у којима се бавио пореклом становништва појединих области, али и дао низ драгоцених података од значаја за друштвену и привредну историју.²¹ Значајан је, такође, и рад Љубомира Ж. Мићића, *Златибор*, такође објављен у едицији *Насеља и порекло становништва*.²²

Велики проблем локалне историографије на овом простору, као и у Србији уопште, представљало је одсуство институција чији би примарни задатак био истраживање прошлости. Тако не постоји национални институт коме би приоритетан циљ било изучавање српске локалне историје, или историје села.²³

У недостатку таквих институција, у западној Србији, као и у Србији уопште, локалне установе културе су, поред својих примарних задатака заштите споменика културе, музејске или архивске грађе, делимично преузеле и рад на истраживању локалне историје.

На овом подручју су 1948. успостављена четири **архивска средишта**, која су, временом, прерасла у историјске архиве Ваљева, Чачка, Ужица и Шапца. Поред тога, у овим центрима формиран су и подручни музеји, док су заводи за заштиту споменика културе основани у Краљеву и Ваљево.

Рад на истраживању локалне историје у поменутих установама, међутим, отпочео је тек са њиховим постепеним кадровским оспособљавањем, односно запошљавањем школованих историчара, којих је у почетку било врло мало.²⁴

20 Стојан Обрадовић, *Описаније околности ужичког*, Гласник Друштва српске словесности X, Београд 1858. Критички приређено издање, са пропратним коментарима и прилозима објављено је 1987. Стојан Обрадовић, *Описаније околности ужичког*, приредио Видан Николић, Титово Ужице 1987

21 Антропогеографске студије Љубомира Павловића објављиване су у едицији насеља и порекло становништва Српског етнографског зборника. Љубомир Павловић, *Колубара и Поггорина*, Насеља и порекло становништва 4, Београд 1907; *Исти, Ужичка Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925; *Исти, Соколска нахија*, Насеља и порекло становништва 26, Београд 1930

22 Љубомир Ж. Мићић, *Златибор*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925

23 Друге историографије у том послу отишле су знатно даље, па, на пример, британски универзитет Лестер, има посебан институт за изучавање локалне историје, што није јединствен случај. Од историографија које су се развијале на јужнословенском простору, у истраживању локалне историје најдаље је отишла словеначка историографија. У посебном часопису, *Крајевној збодовини*, објављују се искључиво резултати истраживања мањих територијалних целина

24 Владимир Кривошејев наводи занимљив пример Историјског архива Ваљева, тренутно међу кадровски најспособљенијим установама те врсте у Србији, у коме је први историчар запослен тек почетком шездесетих, док у Народном музеју Ваљева, изузимајући краће периоде, историчари раде у континуитету тек од почетка седамдесетих година XX века. Владимир Кривошејев, *Развој ваљевске локалне историографије* (са пописом посебних издања), Ваљево 1945-1965, Ваљево 1996, 279

Архиви и музеји су шездесетих и седамдесетих година XX века отпочели и са издавачком делатношћу. Од посебног значаја било је покретање годишњих зборника радова, затим публикавање посебних издања и организовање научних скупова. То је, ипак, највише зависило од креативности појединаца запослених у архивима или музејима, посебно њихових челних људи, а не од подршке надлежних министарстава.

У периоду после Другог светског рата повећано је интересовање за завичајну прошлост, што је довело и до експанзије издавачке делатности која се може поделити на следеће веће целине:

– Годишњи зборници радова, чији је превасходни циљ био да се презентирају резултати истраживања локалне историје

– Историје градова, односно појединих области и њихових регионалних центара

– Монографије о појединим селима или општинским средиштима

– Монографије о појединим школама или црквама, чије је дуго трајање имало значајну улогу у историји локалне средине

На простору који је овом приликом узет као истраживачки узорак, покренуто је више зборника радова, чији су издавачи историјски архиви или народни музеји. То су *Ужички зборник*, покренут као заједничко издање Народног музеја Ужица и Историјског архива Ужица, *Зборник радова Народног музеја Чачка (ЗРNMЧ)*, *Гласник Историјског архива Ваљева (ГИАВ)* и *Гласник Међуопштинског историјског архива Шајца (ГМИАШ)*.

Од поменутих часописа, најстарији је *Гласник Историјског архива Ваљева*, покренут 1966. *Гласник Међуопштинског архива Шајца* покренут је 1968, *Зборник радова Народног музеја Чачка* 1969, а *Ужички зборник* 1972. Изузимајући *Гласник Међуопштинског историјског архива Шапца*, чији је последњи број изашао из штампе 1988, сви остали часописи излазе у континуитету.

СТРУКТУРА ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА У ЛОКАЛНИМ ЗБОРНИЦИМА

Часопис	Укупно бројева	Укупно радова	Радови о Другом светском рату и радничком покрету	Радови из историје села	Остали радови
Гласник ИАВ	35	399	140	16	243
ЗРNMЧ	30	438	22	40	376
Гласник МИАШ	22	188	54	14	120
Ужички зборник	26	518	136	37	245

Структура објављених радова у овим зборницима јасно указује каквим је проблемима било оптерећено истраживање локалне историје у времену када су покренути и периоду у коме су излазили. Из приложене табеле види се да је

велика пажња посвећивана Другом светском рату и историји радничког покрета, док је историја села била готово потпуно занемарена, иако је, све до средине XX века, западна Србија била изразито аграрно подручје, на коме је живела велика већина становништва.

Таква заступљеност тема била је условљена тренутним околностима и, пре свега, ненаучним императивима. Ранкеов императив, *једносйавно йоказати како је уистину било*²⁵, темељ критичке историографије, у овим случајевима је био готово потпуно игнорисан.

Ненаучни императиви, који су у знатно већој мери утицали на локалну него на националну историографију у целини, били су идеолошки и национални.²⁶ Када је реч о локалној историји, неки истраживачи истичу и локални, односно локалпатриотски императив.²⁷

У време покретања ових часописа, идеолошки императив био је изразит. Он се, пре свега, манифестовао у заступљености тема из историје Другог светског рата, социјалистичке револуције и историје радничког покрета, несразмерно њиховом значају у целокупној историји тих области. Већина аутора, која се бавила изучавањем тих тема, подлегла је утицају овог ненаучног императива и када се радило о селекцији и критици извора. Тако су намерно пренебрегаване чињенице које су реметиле устаљену слику о НОР-у и социјалистичкој револуцији.

Други ненаучни императив, национални, односно локалпатриотски, био је посебно видљив у намерама неких аутора да се догађајима који су се десили на простору њиховог интересовања, да већи значај него што они заиста имају, или да се, мимо историјске истине, лоцирају тамо где се уопште нису десили.

Међу ауторима који су своје радове објавили у овим зборницима, историчари нису били у већини. А непознавање основних методолошких начела историјске науке, такође је један од разлога због којих ти аутори нису успели да на прави начин одговоре изазову тема које су обрађивали.

Хронолошки оквир интересовања истраживача локалне историје углавном је био XIX и XX век. То је присутно чак и код аутора који су школовани историчари.

Разлози таквог одабира тема леже не само у доступности историјских извора, старијих од почетка XIX века, већ и у проблему слабог познавања различитих, у неким случајевима и мртвих језика (латински, грчки, немачки, старословенски, српкословенски, рускословенски-црквенословенски), да би

25 Историчари су, још од античких времена, били изложени различитим врстама притиска средине, некада чак и животнoј опасности, али су, ипак, налазили начина да саопште своје виђење догађаја. У том погледу, нарочито је занимљив пример Прокопија, византијског историчара из VI века, који је, поред своје званичне *Историје*, написао и *Тајну историју* (*Historia arcana*), у којој је изнео све недостатке владавине цара Јустинијана I, чији је званични историчар био, Андреј Митровић, наведено дело, 147-151, 184-186

26 Андреј Митровић, наведено дело, 75-82

27 Владимир Кривошејев, *Развој ваљевске локалне историографије* (са пописом посебних издања), 287-289

се и ти малобројни расположиви извори на прави начин прочитали и искористили.

Два од четири поменута регионална центра на овом простору добила су своје квалитетне историје. Реч је о делима *Шабац у прошлости I-III*, и *Историја Титовог Ужица (Историја Ужица I-II)*.²⁸ Ове велике историографске синтезе настале су као резултат рада група аутора, и хронолошки обухватају време од античког периода до савременог доба. Међу тим ауторима су универзитетски професори, као и сарадници Историјског института САНУ. Ова дела писана су у складу са врло строгим методолошким захтевима историјске науке. Самим тим, она су и добар модел како треба приступити писању историје појединих регионалних центара. Ипак, и у овим историјама највећа пажња је посвећена политичкој и привредној историји. Осим тога, највише простора је дато самим варошима, док су проблеми сеоског залеђа остали недовољно обрађени. То су и највећи недостаци ових синтеза.

Ваљево и Чачак нису добили такве историје. Међутим, два зборника са научних скупова, одржаних 1993. и 1994, садрже радове чији су аутори дали доста нових чињеница из историје ова два града.²⁹ Оба научна скупа су организована у сарадњи са Одељењем за историју Филозофског факултета у Београду, а сви објављени радови прошли су неопходну рецензију.

Поред рада група аутора, овим простором бавили су се и поједини истраживачи. Радови Стевана Игњића *Ужице и околина 1862-1914*, и *Ужичка нахија*, значајан су допринос изучавању историје Ужица и околине.³⁰ То се, такође, односи и на дела Животе Марковића *Ужички крај у доба Карађорђа и Ужички крај у Србији кнеза Милоша*.³¹ Живота Марковић је, знатно више него остали истраживачи, пажњу посвећивао свакодневном животу становништва, односно друштвеној историји.

Прави пример сагледавања историје једног града као тоталитета друштвених односа у прошлости, свакако је дело Мирослава Перишића *Ваљево, град у Србији крајем XIX века*.³² Перишић је у књизи посебну пажњу посветио управо занемареним темама српске историје, односно свакодневном животу обичних становника града, притом користећи и историјске изворе који су раније једноставно заобилажени, јер су сматрани мање важним. Друго значајно дело о Ваљеву је књига Владимира Кривошејева *Ваљево, настајак и развој града*. У њој је детаљно анализиран настајак и развој урбаног језгра, од археолошких остатака који су евидентирани на том простору, до стварања уређене вароши

28 *Шабац у прошлости I-III*, Шабац 1980; *Историја Титовог Ужица I*, Титово Ужице 1989; *Историја Ужица II*, Ужице 1990

29 Ваљево, *Постајак и усљон градеког средишта*, Ваљево 1994; *Вишевековна историја Чачка и околине*, Београд 1997

30 Стеван Игњић, *Ужичка нахија*, Београд 1961; Исти, *Ужице и околина 1862-1914*, Београд 1967

31 Живота Марковић, *Ужички крај у доба Карађорђа*, Пожега 1999; Исти, *Ужички крај у Србији кнеза Милоша*, Пожега 2000

32 Мирослав Перишић, *Ваљево, град у Србији крајем XIX века*, Ваљево 1997

у Кнежевини Србији.³³ Када се ради о хеуристичком приступу, критици извора и коначној синтези сазнања у истраживању локалне историје, ова два дела су изузетно успеле историографске синтезе.

Сем окружних, и неки срески, касније општински центри, добили су своје историје, чији су аутори историчари, или сарадници компетентни за историографска истраживања.³⁴ Она су по концепцији врло слична поменутиим историјама Ужица и Шапца, јер хронолошки такође обухватају време од античког периода или средњег века, до савременог доба.

Већ је поменуто да је истраживање историје српског села, због велике разноликости географских, друштвених и привредних услова, по својој природи неизбежно постало једна од примарних тема српске локалне историографије. Услед тих великих разлика у историјском, привредном и културном развоју, неопходно је прво извршити темељно истраживање села и сељаштва појединих области, да би се могло приступити изради квалитетних синтеза на нивоу националне историографије.

У последњих петнаест година настало је више монографија о појединим селима западне Србије, објављених као самостална издања, или у едицији *Хроника села*, коју је покренула САНУ. По замисли Одбора за проучавање села САНУ, та дела су требало да буду резултат интердисциплинарних истраживања, при чему је историја само једна компонента њиховог садржаја. Аутори су, међутим, били углавном појединци, који нису могли да једнако добро сагледају све сегменте живота села. Иако је концепција ових дела врло слична³⁵, њихов квалитет је неуједначен, пре свега због професионалних опредељења аутора. Међу њима преовлађују радници, новинари, правници, службеници, војна лица... Укратко, истраживачи аматерски заинтересовани за завичајну прошлост. Тако се, на пример, међу 16 аутора књига о појединим селима на ширем подручју Ужица, налазе свега један историчар и један етнолог.

Зато је у неким радовима ове врсте научни апарат врло нестручно урађен, или га уопште нема, па бројне наведене податке није могуће критички проверити и утврдити њихову веродостојност. Поједини аутори су, чак, у средиште пажње стављали своју породицу, док су подаци који говоре о пореклу становништва засновани, скоро искључиво, на усменој традицији. Села су посматрана као готово херметички затворене целине, а на њихову везу са среским и окружним центрима указивано је само фрагментарно.

33 Владимир Кривошејев, *Ваљево, настајанак и развој града*, Ваљево 1997

34 Михаило Зотовић, Стеван Игњић, Драгољуб Муњић, *Пожега и околина*, Пожега 1978; Стеван Игњић, *Бајина Башта и околина до 1941*, Бајина Башта 1985; Новак Живковић, *Лейтоиш ариљски*, Ариље 1981; *Јадар у прошлости I-II* (група аутора); *Рађевина у прошлости* (група аутора), Београд-Крупань 1986; *Азбуковица – земља, људи и животи* (група аутора), Љубовица 1985

35 Књиге тематски обухватају питања географског положаја, затим климатске карактеристике, историју села, обичаје, начин живота, породице, њихово порекло и досељавање... Прим. Н. Р.

Сасвим другачији пример је књига Стевана Игњића *Роџачица, варошица у крај Дрине*.³⁶ Реч је о историји једног села, које је половином XIX века чак било и среско средиште. Ова књига је прави пример како треба приступити писању историје једног села. У њој је указано на однос његових становника према ширем окружењу, док је свакодневни живот стављен у први план истраживања. Критика извора извршена је сагласно строгим методолошким захтевима историјске науке, а научни апарат дат је прегледно и прецизно.

Историјски развој села једне шире области не може се пратити тако што ће свако од њих бити истраживано само за себе, без указивања на међусобне сличности или разлике, као и утицаје са стране. Чини се да су то, средином двадесетих година XX века, боље уочили Цвијићеви настављачи, Љубомир Павловић и Љубомир Ж. Мићић, него каснији аутори монографија о појединим селима.

БРОЈ ХРОНИКА СЕЛА ПО ОКРУЗИМА

ОКРУЖНИ ЦЕНТАР	БРОЈ МОНОГРАФИЈА О СЕЛИМА
Ужице	16
Ваљево	11
Шабац	3
Чачак (са Г. Милановцем)	18
УКУПНО	48

И поред поменутих недостатака, дела из едиције Хроника села и њима слична издања, ипак садрже значајан број података о привредној и друштвеној историји села. Сем тога, у њима су објављена бројна усмена казивања и предања, описани обичаји, и приложене ретке фотографије појединих објеката или значајнијих личности. Сви ти подаци, уз неопходну критичку проверу, могу бити драгоцени будућим истраживачима историје села, коју треба сагледавати као тоталитет друштвених односа у прошлости.

Значајан прилог историји школства у западној Србији дали су аутори монографија о појединим школама, или дела о развоју школства на појединим подручјима. Поједине књиге ове врсте методолошки су урађене врло добро, са освртом на прошлост локалне средине. За разлику од књига из едиције Хроника села, аутори ових дела су често квалификовани историчари, што је видљиво у крајњем резултату њиховог рада. Оваквих дела највише је настало на подручју Ужица и Чачка, али их је, ипак, мање него монографија о појединим селима.

36 Стеван Игњић, *Роџачица, варошица у крај Дрине*, Београд 1999

БРОЈ ИСТОРИЈА ШКОЛА ПО ОКРУЗИМА

ОКРУЖНИ ЦЕНТАР	БРОЈ МОНОГРАФИЈА О ШКОЛАМА
Ужице	12
Ваљево	9
Шабач	3
Чачак	17
УКУПНО	41

Слично је и са делима о појединим црквама и манастирима, мада је њих знатно мање него монографија о селима и школама. Посебно су занемарене старе сеоске цркве, пре свих брвнаре настале почетком XIX века, дела градитеља из Осата у источној Босни.³⁷ Тако не постоје историјске монографије о неким значајним црквама, попут цркава у Горњој Добрињи, Сирогојну, Бјелуши, Брекову, Паунама, Јаловику, Тубравићу, Субјелу... Међутим, у историјској науци постепено расте интересовање за њих.

БРОЈ МОНОГРАФИЈА О ЦРКВАМА И МОНАСТИРИМА ПО ОКРУЗИМА

ОКРУЖНИ ЦЕНТАР	БРОЈ МОНОГРАФИЈА О ЦРКВАМА И МОНАСТИРИМА
Ужице	6
Ваљево	5
Шабач	3
Чачак (са Г. Милановцем)	13
УКУПНО	27

Од до сада објављених дела ове врсте свакако треба истаћи радове Слободана Живојиновића *Рача у крај Дрине*, Гордане Томић и Добросава Ст. Павловића *Бела црква каранска и цркве брвнаре у њеној околини*, Стевана Игњића *Манастир Рача*, Светозара Душанића и Радомира Николића *Овчарско-ка-*

37 Међу делима о овој проблематици, садржајем и методолошким приступом издваја се књига Драгише Милосављевића *Осањански неимари*, тематски уско повезана са градњом дрвених цркава на том простору, јер су неимари из Осата били врсни градитељи, како сакралних, тако и профаних објеката. Како је овај градитељски покрет био врло интензиван, многе породице из Осата, области око Сребренице у источној Босни, својим досељавањем су учествовале у обликовању савремене етничке слике ужичког краја, нарочито око Бајине Баште, што је аутор овог дела врло добро објаснио, дајући тиме и користан прилог проучавању насељавања западне Србије. Драгиша Милосављевић, *Осањански неимари*, Београд – Прибој 2000

бларски манастири, Борислава Челиковића *Светиљиништа рудничког краја*, Миломира Глишића *Манастир Вујан*, Недељка Радосављевића *Црква брвнара у Сечој Реци*, историја и Драгише Милосављевића *Црква брвнара у Дубу*...³⁸

Поред примарног задатка који су себи поставили, а то је историјат појединих храмова, аутори су се морали осврнути и на друштвене услове у којима су они настајали, што је такође од значаја за историју села, посебно ако се има у виду да део њих потиче из времена османске власти, или чак периода српске средњовековне државности.

ЗАКЉУЧАК

Као што се из свега наведеног види, подручје западне Србије било је предмет значајног интересовања истраживача, много више него остала подручја у Србији. Резултат тог интересовања је бројна штампана продукција, настала нарочито после Другог светског рата, али тај квантитет није праћен одговарајућим методолошким квалитетом.

Разлоге за то треба тражити у професионалној структури аутора који су се истраживањем тог подручја бавили. Велика већина њих су, све до средине седамдесетих година XX века, били истраживачи који не само да нису поседовали формалне стручне квалификације историчара, већ нису познавали ни најосновнија методолошка правила историјске науке. Међу њима је било припадника најразличитијих професија, који су аматерски заинтересовани за завичајну прошлост. Они због тога нису били у могућности да из извора до којих су дошли извуку максимум сазнања и на прави начин их употребе.

Школовани историчари, запослени у локалним архивима, музејима и заводима за заштиту споменика културе, учинили су велики помак напред у истраживању локалне историје, иако то није био примарни задатак њихових установа. Ту је, међутим, била пресудна лична истраживачка амбиција тих историчара и истраживача сродних научних дисциплина, а не дугорочно планирање пројеката у оквиру одређених институција.

Проблеми због којих је истраживање локалне историје, а посебно историје села, још увек недовољно заступљено у српској историографији, могу се свести у следеће оквире:

– Највећи број истраживача концентрисан је углавном у великим универзитетским срединама, а мањи број у појединим регионалним центрима.

38 Слободан Живојиновић, *Рача у крају Дрине*, Београд 1974; Гордана Томић и Доброслав Ст. Павловић, *Бела црква каранска и цркве брвнаре у њеној околини*, Београд 1960; Стеван Игњић, *Манастир Рача*, Ужице 1997; Светозар Душанић и Радомир Николић, *Овчарско-кабларски манастири*, Београд 1963; Борислав Челиковић, *Светиљиништа рудничког краја*, Горњи Милановац 1998; Миломир Глишић, *Манастир Вујан*, Чачак 1994; Драгиша Милосављевић, *Црква брвнара у Дубу*, Ужице 1994; Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци*, историја, Београд-Сирогојно 2002... Највише оваквих дела настало је на простору Чачка и околине, због велике концентрације манастира и цркава у долини Западне Мораве, пре свега у Овчарско-кабларској клисури. Самим тим, и интересовање истраживача је за њих било највеће.

– Научне и високошколске установе имају мали број пројеката који се односе на проблеме локалне историје и историје села.

– Не постоји посебан институт који би се, примарно, бавио историјом села, односно селом уопште.

Истраживачи који се баве локалном историјом обесхрабрују се и на друге начине.

– Ниједна локална институција културе, укључујући архиве и музеје, не може својим пројектима да конкурише за средства Министарства за науку, технологије и развој. То право ексклузивно имају високошколске установе, одређени институти и Матица српска. Због тога су подручни архиви и музеји готово искључиво ослоњени на помоћ и подршку средине у којој егзистирају.

– За средства Министарства за науку, технологије и развој не могу да конкуришу ни поједини истраживачи запослени у тим институцијама културе. Уколико нису запослени на универзитету или у неком од института, Министарство за науку, технологије и развој не прихвата их као научне раднике, без обзира на њихово образовање и остварене резултате истраживања.

– Посебан проблем је систем вредновања радова истраживача. Радови објављени у неким локалним зборницима аутору доносе мање бодова него радови штампани у часописима факултета или института. Није, дакле, превасходно важан квалитет тих радова, већ часописи у којима су објављени. Тиме се, готово у потпуности, негира аксиом да у историографији не постоје велике и мале теме, већ велики и мали резултати. Како су локални часописи ипак најпогоднији за објављивање радова из локалне, односно завичајне историје, због система бодовања радова штампаних у њима, истраживачи губе интересовање за рад на тим, за историографију изузетно важним темама.

– Није извршено рангирање тих локалних часописа, иако се међу собом у великој мери разликују. Док је, на пример, по концепцији и одабиру тема, Ужички зборник остао на готово истом нивоу као када је покренут 1972, Гласник Историјског архива Ваљева достигао је у последњих пет бројева (1997-2001) врло високе научне стандарде, док је редакција увела строгу критичку и стручну проверу радова који се објављују.

Без темељне измене таквог односа према локалној историји и историји села, као изузетно важним компонентама националне историје, није могуће доћи до значајнијих истраживачких резултата. А треба ли, уопште, истицати да без квалитетних сазнања о прошлости мањих територијалних целина, није могуће свестрано истраживање националне историје у целини?

РЕЗИМЕ

Рад је покушај да се укаже на основне проблеме у истраживању локалне историје, а посебно историје села. При том је, за истраживачки узорак, узето подручје западне Србије, једно од најбоље истражених у српској локалној историографији. Указано је на историјат истраживања тог простора од почетка XIX века до савременог тренутка.

Објашњени су методолошки недостаци до сада објављених радова и изнети основни разлози због којих локална историја, као подручје истраживања, није привлачила већу пажњу историчара. Указано је, такође, на потребу да се, својом подршком пројектима истраживања локалне историје и историје села, у то укључе надлежна министарства и националне научне институције.

SUMMARY

This work is an effort to point out basic problems in the research of local history, especially village history. The territory of western Serbia was taken as a research model, one of those which were best researched in Serbian local historiography. The history of research of that territory from the beginning of XIX century until present was pointed out. Methodological shortcomings of already published works were explained and basic reasons were given, because of which local history, as the field of research, did not draw a big attention of historians. The need was also pointed out to include competent ministries and national scientific institutions with their support to the projects of research of local history and village history.